

УДК 343.131.4

О. Анненко,старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»**П. Зубаков,**старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗГЛЯД СЛІДЧИМ, ПРОКУРОРОМ КЛОПОТАНЬ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) сформульовано низку норм, якими регламентується порядок заявлення, розгляду й вирішення клопотань, що заявляються учасниками кримінального провадження.

Стаття 220 КПК України передбачає обов'язок слідчого, прокурора розглянути в строк не більше трьох днів із моменту подання клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій і задовольнити заявлені клопотання за наявності відповідних підстав.

Обов'язок розгляду клопотань як загальна умова досудового розслідування є гарантією захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, оскільки надає їм можливість активно впливати на хід досудового розслідування, а також є однією з гарантій всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження, щодо якого проводиться досудове розслідування.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не надає визначення поняттю «клопотання». Згідно з тлумачним словником української мови клопотання – це писана заява, прохання про що-небудь, яке подано до офіційної установи; письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав, свобод тощо.

У кримінально-процесуальному провадженні під терміном «клопотання» розуміється письмове або ж усне звернення сторони захисту, потерпілого, його представника чи законного представника до слідчого або прокурора з проханням про виконання процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень із метою встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, забезпечення прав і законних інтересів особи, яка заявила клопотання, її представника чи законного представника.

Згідно зі ст. 220 КПК України до осіб, які мають право заявити клопотання під час досудового розслідування, відносяться такі: підозрюваний; обвинувачений; особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування; їхні захисники та законні представники; потерпілий; його представник і законний представник.

Однак цей перелік не можна визнати вичерпним, оскільки аналіз інших норм КПК України дозволяє дійти висновку, що таким же правом наділені й інші учасники кримінального провадження: цивільний позивач (ст. 61), цивільний відповідач (ст. 62), представник цивільного позивача й цивільного відповідача (ст. 63), законний представник цивільного позивача (ст. 64), свідок (ст. 66),

перекладач (ст. 68), експерт (ст. 69), спеціаліст (ст. 71).

Вважаємо, що клопотання, заявлені зазначеними вище особами, також повинні розглядатися в порядку ст. 220 КПК України, оскільки право заявляти клопотання є складовою частиною їх процесуального статусу. Позбавлення права на заявлення клопотань, відмова в їх розгляді є суттєвим порушенням норм кримінально-процесуального законодавства (ч. 1 ст. 412 КПК).

Застосування, використання та дотримання правових норм, якими регулюються заявлення й розгляд клопотань, здійснюється за допомогою правовідносин. Їх зміст складають співвідносні один з одним право учасника кримінального провадження звернутися до посадової особи з проханням про проведення певної процесуальної дії чи прийняти відповідні процесуальні рішення й обов'язок посадової особи розглянути заявлене клопотання й прийняти за ним умотивоване рішення.

Розгляд і вирішення клопотань на стадії досудового розслідування покладено на осіб, які проводять кримінальне провадження: слідчого й прокурора.

Зазначені посадові особи не мають права ухилятися від прийняття клопотань із мотивів невідповідності вимогам закону щодо форми чи змісту тощо. Кожне клопотання повинно бути прийнято, долучено до матеріалів кримінального провадження й розглянуто.

Клопотання може бути заявлено як в письмовій, так і в усній формі, оскільки кримінально-процесуальне законодавство України не встановлює його обов'язкової форми. Письмове клопотання долучається до матеріалів кримінального провадження, усне заноситься до протоколу слідчої чи іншої процесуальної дії. Разом із тим мають місце випадки заявлення клопотань поза межами слідчої чи іншої процесуальної дії (наприклад, прохання свідка про застосування заходів безпеки). Вважаємо, що в такому випадку доцільно було б скласти окремий протокол про заявлене клопотання.

Встановлене законом право на заявлення клопотання породжує обов'язок слідчого, прокурора роз'яснити зміст цього права заявнику й спосіб його реалізації.

Право на заявлення клопотань виникає в тієї чи іншої особи з моменту визнання її відповідним учасником кримінального провадження. Таким чином, можливість реалізації права залежить від того, наскільки своєчасно це право було учаснику процесу роз'яснено. Однак у кримінально-процесуальному законодавстві не завжди чітко визначається цей момент.

Так, підозрюваним визнається особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру чи яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому в КПК України зазначається, що після доставлення підозрюваного до уповноваженої службової особи складається протокол затримання, у якому зазначається повний перелік процесуальних прав та обов'язків підозрюваного (ч. 5 ст. 208 КПК України), або в момент вручення особі письмового повідомлення про підозру відповідно до вимог ст. ст. 277 і 278 КПК України. Проте момент роз'яснення прав обвинуваченому законом не встановлений.

Відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. ст. 291–293 КПК України. Тобто особа наділяється відповідними правами з моменту передачі обвинувального акта до суду. Як правило, на практиці роз'яснення обвинуваченому його прав робиться суддею в підготовчому судовому засіданні. Однак ще до початку підготовчого провадження обвинувачений може використовувати свої права, у тому числі й право на заявлення клопотань. На нашу думку, права обвинуваченого повинні бути роз'яснені особі на більш ранньому етапі – одночасно з направленням обвинувального акта до суду з дорученням до обвинувального акта, поряд із копією Реєстру матеріа-

лів досудового розслідування, виписки із зазначенням прав та обов'язків обвинуваченого, засвідченої підписом такої особи, що підтверджує факт роз'яснення їй таких прав та обов'язків.

Розгляд клопотань являє собою діяльність слідчого, прокурора, яку вони здійснюють відразу після прийому клопотання. Під час цієї діяльності аналізується прохання, яке міститься в клопотанні, з'ясовуються обставини, для встановлення яких клопоче заявник, і чи мають вони значення для кримінального провадження. У разі необхідності проводиться перевірка шляхом допиту відповідних учасників кримінального процесу, витребування необхідних документів тощо.

Досягнення конкретної мети шляхом заявлення клопотання представляє собою форму вираження інтересів, які відстоюються в кримінальному провадженні відповідним учасником кримінального процесу. Але інтереси суб'єктів кримінального провадження не завжди співпадають. Найчастіше суб'єкти кримінального процесу, які наділені правом на заявлення клопотань, відстоюють у кримінальному провадженні різні, іноді прямо протилежні й суперечливі один одному інтереси.

При цьому особисті інтереси того чи іншого учасника процесу можуть не співпадати із цілями й завданнями кримінального провадження, відповідно, не будь-який особистий інтерес учасника кримінального провадження визнається таким, що охороняється законом. Саме тому задоволенню підлягає тільки законний інтерес, виражений шляхом надання клопотання.

З метою попередження можливості неналежного виконання права на заявлення клопотань, на нашу думку, слід визначити засоби, направлені проти таких зловживань, і законодавчо закріпити обов'язковість зазначення заявником у клопотанні, для встановлення яких саме обставин необхідно проведення дій, про які заявлено клопотання. Зазначене надасть слідчому прокурору можливість більш чітко визначитися з підставами й мотивами

повної чи часткової відмови в задоволенні клопотання.

Таким чином, задоволення інтересів заявника кримінально-процесуальний закон ставить у залежність від розсуду слідчого, прокурора, які вирішують, чи є цей інтерес законним. Водночас законодавець обмежив повну свободу їх розсуду й встановив умову, за якої клопотання учасників кримінального провадження повинно бути обов'язково задоволено. Такою умовою є наявність відповідних підстав. Інакше кажучи, закон (ст. 220 КПК України) наказує слідчому, прокурору обов'язково задовольнити не будь-яке клопотання, заявлене відповідним учасником кримінального провадження, а тільки таке, для задоволення якого встановлено наявність відповідних підстав.

Кримінально-процесуальним законом не визначено, які саме обставини можуть бути визначені «відповідними обставинами», тобто такими, що мають значення для конкретного кримінального провадження. На перший погляд, логічною є думка щодо віднесення до таких обставин тих, що визначені в ст. 91 КПК України як обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Але обставини, що мають значення для кримінального провадження, не обмежуються переліком, зазначеним у ст. 91 КПК України. Це природно, оскільки не можна врахувати й вичерпно відобразити в нормі права все різноманіття життєвих ситуацій і конкретних обставин, що зустрічаються в житті й можуть мати значення для конкретного кримінального провадження з метою його правильного вирішення. Поняття «відповідні обставини» є поняттям оцінювальним, тому закон встановлює тільки перелік загальних обставин, які підлягають встановленню в будь-якому кримінальному провадженні, з урахуванням того, що в кожному кримінальному провадженні мають місце свої, тільки йому притаманні обставини (ч. 2 ст. 91 КПК України).

Таким чином, визначення тих чи інших обставин такими, що мають зна-

чення для конкретного кримінального провадження і є відповідними для задоволення клопотання, залежить від правильності їх оцінки, правильності висновку щодо їх значимості слідчим, прокурором.

Оскільки норми, якими регламентується розгляд і вирішення клопотань, містять, як вже зазначалося, оцінювальні поняття, на практиці зустрічаються випадки різного тлумачення поняття «наявність відповідних підстав», «значення для кримінального провадження». Це викликано тим, що використання правозастосовним органом оцінювальних понять об'єктивно створює можливість добросовісної помилки щодо визначення значимості для кримінального провадження обставин, про встановлення яких клопоче заявник. Різне тлумачення понять «наявність відповідних підстав», «значення для кримінального провадження» зі сторони особи, яка заявила клопотання, і слідчого, прокурора призводить до того, що обгрунтоване клопотання може залишитися без задоволення. Зазначене у свою чергу призводить (може призвести) до порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. У зв'язку із цим законодавець надав учасникам кримінального провадження право оскарження повної чи часткової відмови в задоволенні клопотання, а також встановив обов'язок слідчого, прокурора мотивувати відмову в задоволенні клопотання у своїй постанові (п. 2 ч. 3 ст. 93, ч. 2 ст. 220, п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України).

Надаючи слідчому, прокурору право самим визначати наявність чи відсутність відповідних підстав для задоволення клопотання, законодавець тим самим визначив і те, хто повинен обгрунтовувати значимість цих обставин для кримінального провадження.

Кримінально-процесуальний закон не зобов'язує особу, яка подає клопотання під час досудового розслідування, всебічно аргументувати його значимість для кримінального провадження. Виходячи з аналізу норм криміналь-

но-процесуального законодавства України, якими регламентується порядок заявлення клопотань під час досудового розслідування, слід зазначити, що під час заявлення клопотання заявнику слід лише вказати, для встановлення яких обставин необхідно провести ті чи інші процесуальні дії, про проведення яких вона клопоче. Тому особа, яка заявила клопотання під час досудового розслідування, на нашу думку, має право обгрунтувати клопотання з посиланням на закон, фактичні обставини кримінального провадження, додати до клопотання необхідні наявні документи, але не зобов'язана робити цього. Визначення обгрунтованості значимості відповідних підстав, встановлення їхньої значимості для конкретного кримінального провадження входить в обов'язок суб'єкта доказування – слідчого, прокурора.

Вимога до осіб, які подають клопотання під час досудового розслідування щодо обгрунтованості значимості їхнього прохання поставила б інших учасників кримінального провадження в скрутне становище, оскільки вони вимушені були б обгрунтовувати необхідність проведення тієї чи іншої процесуальної дії, а на практиці реалізація цього положення могла б призвести до відхилення розгляду клопотання із суто формальних підстав.

Використання учасниками кримінального провадження права на заявлення клопотань породжує для посадових осіб обов'язок їх розгляду й вирішення у встановленому законом порядку. Відповідно до ч. 1 ст. 220 КПК України клопотання, яке подано під час досудового розслідування, повинно бути розглянуто в строк не більше трьох днів із моменту подання. Продовженню такий строк не підлягає. Встановлення в законі жорсткої вимоги щодо строку розгляду клопотання й повідомлення про наслідки такого розгляду є важливою гарантією забезпечення прав учасників кримінального процесу, для яких не байдуже, протягом якого строку буде розглянуто кло-

потання, оскільки від цього залежить ефективність захисту їх прав і законних інтересів.

Розгляд клопотання закінчується прийняттям рішення. Кримінально-процесуальний закон (ч. 2 ст. 220 КПК України) передбачає, що про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова. Зазначаючи дії слідчого, прокурора в разі прийняття рішення про відмову в задоволенні клопотання, законодавець не визначає, яким чином слідчий, прокурор повинен повідомити заявнику про прийняте рішення в разі задоволення клопотання.

Проаналізувавши зміст відповідних кримінально-процесуальних норм КПК України, вважаємо доцільним те, що в разі задоволення клопотання слідчий, прокурор, керуючись вимогами ст. ст. 111, 112 КПК України, повинен надіслати зацікавленій стороні повідомлення про проведення процесуальної дії або прийняте процесуальне рішення. При цьому в повідомленні слід зазначити прізвище, посаду слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення; адресу установи, яка здійснила повідомлення; засоби зв'язку; найменування особи, яка повідомляється; адресу цієї особи; номер кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; процесуальний статус особи, що повідомляється; дата, час, місце проведення процесуальної дії, про яку повідомляється особа; інформація про процесуальну дію, яка буде проведена, чи прийняте процесуальне рішення; вказівка щодо необов'язковості участі заявника в процесуальній дії та її проведення без участі особи, яка повідомляється, у разі її неприбуття; підпис слідчого, прокурора, який здійснив виклик.

За повної або часткової відмови в задоволенні клопотання слідчий, прокурор складає вмотивовану постанову, у якій аргументує прийняте рішення. При цьому рішення про відмову в задоволенні клопотання може мати місце

лише у випадку відсутності наявних підстав для його задоволення, тобто якщо обставини, про встановлення яких заявлено клопотання, не мають значення для кримінального провадження або відсутні правові або фактичні підстави для проведення процесуальних дій.

Постанова про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання повинна бути доведена до відома особи, що звернулася з клопотанням. Такою, що відповідає вимогам закону щодо доведення до заявника результатів прийнятого рішення про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання, на нашу думку, є форма особистого ознайомлення особи з постановою, вручення їй копії постанови й засвідчення цього факту підписом особи. Якщо неможливості особисто ознайомити заявника з постановою, копія постанови йому повинна бути направлена поштою. Доцільним вважається направлення копії постанови рекомендованим листом з описом вкладеного. Документи, що підтверджують факт відправки заявнику копії постанови про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання, долучаються до матеріалів кримінального провадження.

Таким чином, для учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування заявлення клопотань є одним із дієвих засобів захисту своїх прав і законних інтересів. Необгрунтована відмова в задоволенні клопотання є суттєвим порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства. Крім того, вимога закону щодо обов'язковості розгляду клопотань зобов'язує слідчого, прокурора вчинити всі передбачені законом заходи для встановлення всіх обставин скоєного правопорушення, виявити як обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати належну правову оцінку здобутим доказам, забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень та ефективність досудового розслідування.

Ключові слова: форма клопотання, наявність відповідних підстав, сторона захисту, інші учасники кримінального провадження, суб'єкти розгляду клопотання.

Статтю присвячено дослідженню актуальних теоретичних питань інституту клопотань у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та практичних проблем їх заявлення, розгляду й вирішення під час досудового розслідування.

Стаття посвячена дослідженню актуальних теоретичних питань інституту ходатайств в уголовном процесі України, а також практичних проблем заявлення ходатайств, їх розгляду та вирішення в час досудового розслідування.

The article is devoted to research of actual theoretical questions of institute of petitions in criminal procedure of Ukraine, and also practical problems of the claiming of petitions, their considerations and the permission during preliminary investigation.

Література

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена 17.12.1948 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – К., 1996. – С. 6–9.
 2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Голос України. – 2001. – № 3. – С. 6–8.
 3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. – К. : Либідь, 1997.
 4. Кримінальний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями станом на 22 серпня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/qo/4651-17.
 5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012.
 6. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий / Ю.П. Аленин. – О. : Центрально-украинское издательство, 2002. – 264 с.

7. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / за заг. ред. В.П. Алєніна. – Х. : ТОВ «Одісей», 2009. – 816 с.
 8. Воровский Л.С. Реализация прав потерпевшего в кримінальному процесі / Л.С. Воровский // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 3. – С. 96–100.
 9. Долежан В.С. Актуальні проблеми роботи зі зверненнями громадян в органах прокуратури / В.С. Долежан // Вісник прокуратури України. – 2006. – № 2. – С. 53–58.
 10. Ени А.В. Ходатайство и другие формы обращений в уголовном процессе Украины: общее и отличное / А.В. Ени // Вестник Академии адвокатуры Украины. – 2008. – № 3. – С. 285–288.
 11. Строган А.Ю. Обставини, що мають значення для справи – оціночне поняття в механізмі вирішення клопотань учасників кримінального процесу / А.Ю. Строган // Право і суспільство. – 2007. – № 3. – С. 39–44.
 12. Строган А.Ю. Розгляд клопотань як одне з основних положень досудового розслідування / А.Ю. Строган // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 128–130.
 13. Тихонов А.К. Разрешение ходатайств и жалоб, заявленных заинтересованными лицами на стадии предварительного расследования ввиду неполноты проведенного доказывания / А.К. Тихонов // Следователь. – 2003. – № 7. – С. 30.
 14. Химичева О.С. Уголовно-процессуальная регламентация права заявлять ходатайства / О.С. Химичева // Законность. – 2002. – № 2. – С. 16.
 15. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Національна академія Внутрішніх справ України. – К., 2012. – 105 с.
 16. Академічний тлумачний словник Української мови : в 11 томах / за ред. І.К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973– . – Т. 4. – 1973. – 437 с.
 17. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката : у 2 ч. / [О.Д. Святоцький, Т.Г. Захарченко, С.Ф. Сафулька та ін.] ; за заг. ред. С.Ф. Сафулька. – К. : Видавничий дім «ІнЮре», 2008– . – Ч. 1. – 2008. – 616 с.
 18. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 09.08.2012 р. № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/qo/z 1769-12.